

KÂFÛR, Ebü'l-Misk

(أبو المسك كافر)

Ebü'l-Misk Müdebbirü'd-devle Kâfûr
b. Abdillâh el-İhşîdî
(ö. 357/968)**İhşîdî hükümdarı
(966-968).**

Nûbe'den (Sudan) Mısır'a getirilen siyahî kölelerden olup efendisi Mahmûd b. Vehb b. Abbas el-Kâtib tarafından İhşîdîler'in kurucusu ve ilk hükümdarı Muhammed b. Tuğç'a satılmış veya hediye edilmişti. Saraya alındıktan sonra hadim edilen Kâfûr'un Mısır'a on dört yaşında iken 312 (924) veya 322 (934) yılında getirildiğine dair rivayetlerden hareketle 298 (910) veya 308'de (920) doğduğu, ya da vefatında altmış beş yaşlarında olduğu bilgisine dayanılarak 292'de (905) dünyaya geldiği ileri sürülmektedir. Nûbe'de bir yerleşim birimi olan Lâb'da doğduğu için Lâbî nisbesiyle de kaydedilir. İhşîdî sarayında kısa zamanda Muhammed b. Tuğç'un güvenini kazanan Kâfûr siyasî ve askerî açıdan önemli görevlere getirildi. Muhammed b. Tuğç'un Hamdânî Hükümdarı Seyfûddeve ile mücadelesinde önemli rol oynadı. 333 (945) yılında Suriye seferine kumandan tayin edildi. Humus yakınlarında Rastân'da bozguna uğradığına da Seyfûddeve'yi Humus ve Hama yönünde geri çekilmeye mecbur bırakıp Âsi nehri kıyısındaki bir çatışmada onu yenilgiye uğrattı. Muhammed b. Tuğç, Kâfûr'u Bağdat Abbâsî sarayına elçi olarak gönderdi, ayrıca kendi oğulları Ünûcûr (Enûcûr) ve Ali'nin eğitimiyle görevlendirdi. Bu sebeple "üstat" lakabıyla anılır. Kâfûr'a Ebü'l-Misk lakabının Muhammed b. Tuğç veya Abbâsî halifesi tarafından miskin siyah olduğuna telmihen verildiği nakledilir. Muhammed b. Tuğç, 334 (946) yılında vefatından önce Kâfûr'u o sırada on beş yaşlarında olan oğlu Ebü'l-Kâsım Ünûcûr'a vasi tayin etti.

Muhammed b. Tuğç'un Dimaşk'ta ölümü ve Kudüs'te defnedilmesinin ardından Kâfûr, Dimaşk'ı yeniden ele geçirip Mısır'ı hâkimiyet altına almak isteyen Seyfûd-

devle el-Hamdânî'yi Remle yakınlarında mağlûp etti. Suriye'de düzeni sağladıktan sonra 1 Safer 335 (1 Eylül 946) tarihinde Mısır'a döndü. Muhammed b. Tuğç'un ölümü üzerine ayaklanıp İhşîdî sarayına yaklaşan ve Mısır'da hâkimiyeti eline geçirmek üzere olan Rif Valisi Galbûn ile de mücadele etti ve onu ortadan kaldırdı. Kâfûr, Ünûcûr döneminde devleti bir hükümdar gibi yönetmeye başladı. Da ha sonra Ünûcûr otoritesini tesis etmeye girişince İhşîdî ordusu zencilerden oluşan Kâfûrîler ve İhşîdîler olarak ikiye bölündü. Ünûcûr'un annesinin araya girmesiyle taraflar arasında barış sağlandı. Ancak Kâfûr'un devlet yönetimi üzerindeki hâkimiyeti Ünûcûr'un 349'da (960) ölümüne kadar devam etti.

Ünûcûr'un vefatı üzerine hânedanın başına geçen kardeşi Ebü'l-Hasan Ali döneminde de Kâfûr hâkimiyetini sürdürdü. Kâfûr tarafından dışarıyla teması engellenen Ebü'l-Hasan Ali, daha önce ağabeyi Ünûcûr için tahsis edilen yıllık 400.000 dinarlık ödeneği alması karşılığında bütün yetkilerini Kâfûr'a devretti. Ardından, 351 (962) yılında Kâfûr'u yönetimden uzaklaştırmak için teşebbüse geçtiyse de yeterli asker ve maddî destek bulamadı. Bu durum Kâfûr ile Ali'nin arasının daha da açılmasına yol açtı. Ancak Kâfûr bu dönemde de yönetimi elinde tutmayı başardı. Ebü'l-Hasan Ali'nin ölümünden (355/966) sonra Kâfûr onun yerine dokuz yaşındaki oğlu Ahmed'in geçmesine karşı çıkınca Mısır günlerce emirsiz kaldı. Hutbede yalnız Halife Mutî-Lillâh'ın adı zikredildi. Bu arada Kâfûr, Halife Mutî-Lillâh'ın kendisini Mısır valiliğine tayinini sağladı ve hutbelerde adını okutmaya başladı. Böylece hem fiilen hem resmen hükümdarlık makamını elde etmiş oldu (Muharrem 355 / Ocak 966).

Vezir İbn Hinzâbe'yi (Ebü'l-Fazl İbnü'l-Furât) görevinde tutan Kâfûr, İhşîdî Devleti'nin iç ve dış siyasetinde başarılı icratlarıyla dikkat çekti. Hamdânî saldırılarını bertaraf etti; Mısır'ı ele geçirmek için büyük bir orduyla gelen Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînilâh'ı geri püskürttü. Suriye bölgesinde hacıların ve tâcirlerin güvenliği için tehlike arzeden Karmatîler'i etkisiz hale

getirdi. İsmâîlî-Bâtınî propagandalarını önlemeye çalıştı. Nübeler'in saldırılarına karşı koydu. 20 Cemâziyelevvel 357 (22 Nisan 968) tarihinde Mısır'da vefat edince Muhammed b. Tuğç ve oğulları gibi Kudüs'e defnedildi. Kâfûr'dan sonra henüz on bir yaşındaki Ebü'l-Fevâris Ahmed b. Ali b. Muhammed el-İhşîdî'e biat edildi, ancak çıkan iç problemlerin de etkisiyle kısa bir sürede Mısır, Fâtımî hâkimiyetine girdi (Şâban 358 / Temmuz 969). İki buçuk yıla yakın bir süre müstakil olmak üzere yirmi üç yıl Mısır, Suriye, Filistin ve Hicaz topraklarının yönetiminde söz sahibi olan Kâfûr, gerek kölelikten hükümdarlığa yükselmesi gerekse idarî uygulamaları ile dikkat çekmiş, birçok tehlikeyi bertaraf edip İhşîdî Devleti'ni ayakta tutmayı başarmıştır.

Kâfûr zekâsı, üstün idarî kabiliyeti ve siyasî yetenekleriyle birlikte aynı zamanda iyi bir savaştı idi. Halka iyi muamele etmesi, cömertliği ve iyilik severliğiyle biliniyordu. Özellikle Ehl-i beyt mensuplarına muhabbet besler, Haremeyn'e değerli hediyeler gönderirdi. Dindar bir kişiliğe sahipti. İnsanların arasındaki ihtilâfları adaletle çözmeye çalışır, sarayında âlimlere, tarihçilere, edip ve şairlere büyük ilgi göstererek onları himaye ederdi. Onun bu tutumu dönemin ünlü isimlerinin Mısır'a gelmesine vesile olmuştur. Meşhur şair Mütenebbî, Halep Hamdânî sarayını bırakıp Kâfûr'un yanına gelmiş ve şiirleriyle onu övmüştür. Bu şiirler Mütenebbî dervanında "Kâfûriyât" başlığı altında yer almaktadır. Ancak Mütenebbî, Kâfûr'dan istediği valilik görevini alamayınca onu hicveden bir şiir yazarak Mısır'dan ayrılmıştır. Yahudi asıllı devlet adamı İbn Killis de Kâfûr'un himaye ettiği isimler arasında olup kendisi gördüğü bu ilgi neticesinde İslâm'ı kabul etmiştir. Kâfûr, Bustânü'l-Kâfûrî adıyla güzel bir mesire, içinde filler de beslendiği için Dârü'l-fil adı verilen bir saray, bir hastahane, Cize'de ve Mukattam dağı eteklerinde birer cami yaptırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kindî, *el-Vülât ve'l-kuçât* (Guest), s. 297; Mütenebbî, *Divân* (nşr. Abdülvehhâb Azzâm), Beyrut 1398/1978, s. 350-420; İbn Zülâk, *Siretü Muhammed b. Tuğç el-İhşîdî* (nşr. İhsan Abbas, *Şezerât min kütübün mefkûde fi'l-târîh* içinde),

Beyrut 1988, s. 261 vd.; Muvaffakuddin b. Osman, *Mürşidü'z-züvvâr ilâ kübüri'l-ibrâr* (nşr. M. Fethî Ebû Bekir), Kahire 1415/1995, s. 523-527; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), V, 3; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 445, 457; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 99-105; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVI, 190-193; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 1-18; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, *Fî'l-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Fâtîmî*, İskenderiye 1987, s. 144-147; Hamdi Alaslan, *İhşidiler Devleti: Siyasi Tarih, Sosyal, Ekonomik ve Kültür Hayatı* (doktora tezi, 1989), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 100-129; Ahmed Abdürrâzık Ahmed, *Târîhu Mısr ve âşârühe'l-İslâmiyye*, Kahire 1993, s. 152-160; Nadir Özkuyumcu, *İbn Zülâk'ta İlk Müslüman Türk Devletleri Tolunoğulları ve İhşidiler*, İzmir 1996, s. 52-56; Said Abdülfettâh Âşûr, "Kâfûr el-İhşidî", *Târîh ve âşârü Mısrî'l-İslâmiyye*, London, ts. (IMPADS Associates), s. 1117-1120; Hasan İbrâhim Hasan, "Kâfûr el-İhşidî", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XXXVI/1, Kahire 1942, s. 23-45; Fâyiz el-Hamevî, "Kâfûr el-İhşidî", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2006, XV, 871-872; A. S. Ehrenkreutz, "Kâfûr, Abu'l-Misk", *EP* (İng.), IV, 418-419; Abdülkerim Özyayın, "Seyfûddeve el-Hamdâni", *DİA*, XXXVII, 36.

AHMET AĞIRAKÇA

KÂĞIT EMİNİ

Osmanlı bürokrasisinde
kâğıt ve kırtasiye işleriyle uğraşan
büronun başı.

Arpa emini, matbah emini, darphâne emini, şehremini ile beraber sarayda bîrun hizmetlerine bakan beş büyük bürokrattan biridir. Bir büro halinde teşkilatlanması muhtemelen XVI. yüzyıldadır. Ondan önce de divanda kâğıt işleriyle ilgilenen bir kâtibin mevcut olma ihtimali yüksektir. Devlet dairelerinde kullanılan kâğıt ve diğer kırtasiye malzemelerinin tedarik ve dağıtımıyla görevli bulunan kâğıt emini hazinedarbaşına karşı sorumluydu. Kırtasiye malzemesi taşra devlet hazinesinde saklanırdı. Sarayın Enderun kısmına ait kırtasiye masraflarına ise Defterdarlık Dairesi'nde kalem mensuplarından olan Enderun kâğıt emini bakardı. XVI. yüzyılın sonlarında kâğıt emini de dergâh-ı âlî müteferrikaları varken sonraları kâğıt eminleri Dîvân-ı Hümâyun kâtipleri arasından seçildi. XVI. yüzyılda kâğıt ihtiyacı kâğıt emini tarafından karşılanırken XVIII. yüzyılda bu vazife artık saray dışından kâğıtçı esnafının seçtiği kâğıtçıbaşıya havale edildi. Kâğıt emini unvanı da genellikle bîrun kâğıt emini için kullanılmıştır.

Devlet dairelerine senet mukabilinde verilen kırtasiye eşyasına da nezaret eden bîrun kâğıt emini maliyenin çeşitli evrak işleriyle uğraşan büronun başında yer alırdı. Yeni berat alan veya beratlarını yenileyen-

lerin beratlarını kâğıt emini verir ve berat harcını tahsil ederdi. Kalemelerde yazılıp hazırlanan beratların harcı belirlenir, ait olduğu kaleme göre beratı defterdar, reîsül-küttâb veya kazasker imzaladıktan sonra nişancı tarafından tuğrası çekilerek önem derecesine göre ya kubur denilen silindir biçimindeki kutular içinde veya kuburlar atlas keselere konularak sahibine teslim edilmek üzere kâğıt eminine gönderilirdi.

Rumeli ve Anadolu vilâyetleri zeâmet ve timar sahiplerine ait olup Dîvân-ı Hümâyun'dan çıkacak beratlar ve şikâyet ahkâmının harçlarının nişancının imza ve mührüyle ibraz edilen muhasebe kaydı üzerine kâğıt emini tarafından hâsılât ve teslimat hesapları işlenirdi. Timar ve zeâmeti tasarruf edenlere verilen beratların harcı tayin kayıtlarının bulunduğu ruûs-ı hümâyun icabınca kâğıd-ı bîrun emini tarafından alınarak hazineye verilir. Harçları alınmak için kâğıt eminine yollanan tezkere adediyle tezkere sûretleri deftere kaydedilirdi. Muhtelif timar ve zeâmetlerin tayini sırasında tahsil edilen resm-i mîrî ile resm-i eminin cinsleri ve miktarlarıyla yazı kayıtları, alınan beratların rûsûmat / harç miktarlarının genel toplamı ve kâğıt eminlerinin tatbik mühürleri rûsûm-ı be-ravât defterinde bulunurdu.

Kâğıt emini, uhdesinde olan maktû' gelirlerden siphahilerin maaşları ile Anadolu kazaskeri kapısında ahkâm kâtipliğinde bulunanların maaşlarını öderdi. Dergâh-ı âlî yeniçerilerinden cebehânedeki çalışan kundakçı, saykalıcı, çadır imalatçısı gibi görevlilerin maaşları, elçilere ait hayvanların masrafları da kâğıt emini eliyle karşılanırdı. Ulûfeli hâcegândan olan ahkâm kâtiplerine kâğıt emininin ulûfelerini zamanında vermemesi genellikle şikâyet konusu olmuştur. 6 akçe, 10 akçe yevmiye ile Anadolu kazaskerliğinde ahkâm kâtipliği yapanların vazifelerini (üç aylık maaş) bîrun kâğıt eminden alamadıkları için sık sık şikâyet ederek bunların kâğıt eminden mahsup edilmesi için arzda bulunurlardı.

Enderun ve bîrun kâğıt eminleri yüksek dereceli memuriyetler (hâcegânlık) arasındaydı. XVIII. yüzyılda dört sınıfa ayrılan hâcegânlık unvanının birinci sınıfını üç defterdarla nişancı, reîsül-küttâb ve defter emini, ikinci sınıfını maliyeden büyük rûznâmecî, başmuhasebecî ve Anadolu muhasebecisi, üçüncü sınıfını tersane emini, şehremini, darbhâne emini, arpa emini ve masraf-ı şehriyârî emini oluştururken dördüncü sınıfını Enderun kâğıt emini ile bîrun kâğıt emininin de aralarında bulun-

duğu Maliye Dairesi'nin kalem âmirleri, piyade ve süvari mukabelecileri, kalyonlar kâtibi, tersane ambarı emini, tersane ambarı nâzırı, tersane reisi, tophane nâzırı, sergi nâzırı teşkil ederdi. XIX. yüzyılın başında aylığı 60 kuruş olan kâğıd-ı bîrun emanetine genellikle mektûbî ve âmedî halifelerinden seçilenler arasında en uygun bulunanı eminliğe getirilirdi.

1811 yılı tevcihatında kâğıd-ı Enderun emaneti âmedî hulefâsından Mustafa Muhtar Efendi'ye, kâğıd-ı bîrun emanetinin vekâleti defterdar mektupçusu başhalifesi Esad Efendi'ye, 1812 yılı tevcihatında kâğıd-ı Enderun emaneti mektûbî hulefâsından el-Hac Mehmed Emin Efendi'ye, 1813'te ise İzzet Paşa'nın mühürdarı Deriş Hüseyin Efendi'ye, kâğıd-ı bîrun emaneti tuğranüvis Nihâfî Efendi'ye verildi. 1826 yılındaki tevcihatta kâğıd-ı Enderun emaneti divan kâtiplerinden Mehmed Nesim Efendi'ye tevcih edilirken kâğıd-ı bîrun emaneti Nâsır Efendi'nin uhdesinde bırakıldı. 1830'daki tevcihatta kâğıd-ı Enderun emaneti Ahmed Nazif Efendi'ye, kâğıd-ı bîrun emaneti âmedî halifelerinden Nâfi Efendi'ye, 1831 yılı tevcihatında kâğıd-ı Enderun emaneti kâtip efendi halifelerinden Ömer Efendi'ye, kâğıd-ı bîrun emaneti âmedî hulefâsından Ali Şihâb Efendi'ye ve 1832 tevcihatında kâğıd-ı Enderun emaneti Divan Kalemî mühimmenüvisânından Mümtaz Efendi'ye, kâğıd-ı bîrun emaneti âmedî halifelerinden Ali Şihâb Efendi'ye tevcih edildi. 1833 yılı tevcihatında kâğıd-ı Enderun emaneti Divan Kalemî mühimmenüvisânından Atâ Efendi'ye verildi, kâğıd-ı bîrun emaneti âmedî halifelerinden Ali Şihâb Efendi'nin uhdesinde bırakıldı.

1833'te divan görevlerinde düzenleme yapıldığı sırada münâvebeyeye tâbi olan ve pâyeye nevinde sayılan piyade mukabeleciliği, küçük rûznâmçecilik, büyük kale tezkereciliği, küçük kale tezkereciliği, sâlyâne mukâtaacılığı, sergi nezâreti, kâğıd-ı Enderun emaneti görevleri birleştirildi ve yedi görevin birden görüldüğünü belirtmek üzere müstakil bir memuriyet olarak aklâm-ı seb'a hocalığı ihdas edildi. Kâğıd-ı bîrun emini olan hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyun âmedî halifelerinden Ali Şihâb Efendi padişah iradesiyle kesedar riyâseti hizmetine getirilince kâğıd-ı bîrun emini Şubat 1836'da hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyun'un muteber halifelerinden Enverî Efendi'ye verildi. 1838'de Hazîne-i Âmire, Mansûre Hazinesi'yle birleştirilerek Maliye Nezâreti teşkil edildiği sırada Bâb-ı Defterî kalemlerinin yeniden düzen-